

LAKOFF VE JOHNSON'IN METAFOR KURAMI VE ESKİ TÜRKÇE İLE ORTA TÜRKÇEDE BİRLEŞİK FİİLLERDE YÜK METAFORU

LAKOFF AND JOHNSON'S THEORY OF METAPHOR AND BURDEN METAPHOR IN COMPOUND VERBS IN OLD TURKISH AND MIDDLE TURKISH

Timur AYDIN*

Öz

G. Lakoff ve M. Johnson'ın metafor kuramı, metaforun yalnızca bir edebî sanat olmayıp algı ve davranışlar üzerinde etkisi olan bir psikolojik ve bilişsel mekanizma olduğunu göstermektedir. Bu çalışmanın ilk kısmında Lakoff ve Johnson'ın metafor kuramına değinilmekte, onların İngilizce için verdikleri bazı metafor örneklerinin Türkçedeki mukabillerinden bahsedilmektedir. Çalışmanın ikinci kısmında; Eski ve Orta Türkçede tüşür-, kir- kötür-, yüd-, tart-, çek- fiilleriyle kurulan birleşik fiillerde artzamanlı olarak yük metaforunun izi sürülmekte, çek- ve tart- fiilleriyle kurulan birleşik fiiller Farsça mukabilleriyle karşılaştırılmaktadır

Anahtar Kelimeler

Metafor, George Lakoff, Mark Johnson, birleşik fiil.

Abstract

G. Lakoff's and M. Johnson's theory of metaphor demonstrates that metaphor is not an only figure of speech, also a psychological and cognitive mechanism has an impact on perception and behavior. In the first chapter of this study; Lakoff's and Johnson's theory of metaphor and Turkish equivalents of their metaphor examples which they gave for English are mentioned. In the second chapter of this study; burden metaphor is diachronically traced in compound verbs which are established with tüşür-, kir-, kötür-, yüd-, tart-, çek- in the Old and Middle Turkish and compound verbs which are established with çek-, tart- are compared with Persian equivalents.

Keywords

Metaphor, George Lakoff, Mark Johnson, compound verb.

* Arş. Gör., Gelişim Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü, timurayd@gmail.com.

1. Lakoff ve Johnson'ın Metafor Kuramı¹

İstiare yahut *metafor*², *belagatin ilm-i beyân* şubesi içerisinde ele alınan bir edebî sanattır. “Bir lafza aralarındaki benzerlik alakası dolayısıyla lügat manasının dışında yeni bir mana vermek” olarak tanımlanmaktadır (Saraç 2000: 98). Mesela bir askere *aslanım* denilebilir. Asker, aslan gibi cesurdur ve bu benzerlik alakası dolayısıyla aslan kelimesine yeni bir mana, asker manası verilmiştir (Olgun 1936: 54). Şüphesiz aslanla kastedilen biyolojik taksonomide *panthera* cinsine dahil edilen yırtıcı hayvan *panthera leo* değildir. Metafor gerek edebî metinlerde gerekse yukarıdaki örnekteki gibi gündelik hayatta karşılaştığımız bir edebî sanat olmasının yanı sıra psikolojik ve bilişsel bir mekanizmadır³. Edebî sanatların bu cephesine daha önceden değinenler olmuştur. Mesela Ali Nihat Tarlan, edebiyatı da kapsadığını söylediği estetik faaliyetlerin kanunlarının psikolojik bir ciheti olduğunu belirtmektedir. Ona göre her edebî sanat doğuşu bakımından bir ruhî ihtiyacın mahsulüdür (Tarlan 1947: 13). Walter Andrews da edebî sanatların eşyayı algılama biçimimizle bir ilgisi olduğundan bahsetmiş, ancak bunun araştırılmasının alan dışı bir uzmanlık gerektirdiğini vurgulamıştır. Dolayısıyla *Ockhamlı'nın usturası* bu konuya vurulmalı ve edebî sanatların araştırılması edebiyatla sınırlandırılmalıdır (Andrews 1976: 78). Halbuki Andrews'un kitabının neşredildiği tarihten dört sene sonra edebî sanatlar ve psikoloji ilişkisine değinen Lakoff ve Johnson edebî sanatlardan biri olan metafor çalışmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır.

Lakoff ve Johnson, gündelik dili kuşatan bir metafor sistemi olduğunu iddia eder. Bu durum yalnızca dille alakalı da değil, insan zihninin dünyayı nasıl algıladığıyla alakalıdır. Metafor insanın dünyayı algılamasını şekillendirmektedir (Lakoff & Johnson 1980: 3) Metaforun algıyı nasıl şekillendirdiğini daha iyi anlamak için Türkçedeki TARTIŞMA SAVAŞTIR⁴ metaforuna bakılabilir⁵:

¹ Türkçede Lakoff ve Johnson'ın metafor kuramından yola çıkılarak hazırlanmış çalışmalar mevcuttur. Mesela bkz. ONAY, E. (2013), *15. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Kasidelerde İdeal Hükümdar Portresi ve Hükümdarın Metaforik Sunumu*, Ankara: Bilkent Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi ve YUNUSOĞLU, M. K. (2016), *Budist Türk Çevresi Eserlerde Metaforlar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Ayrıca dünyada ve Türkiye'de metafor çalışmaları için bkz. YUNUSOĞLU, M. K. (2016), 1.8. Metafor Üzerine Çalışmalar, ss. 44-46.

² Metafor ve istiarenin aynı şey olup olmadığı tartışmalıdır. Mesela metafor ile istiare arasındaki farkın Batı düşüncesi ile Doğu düşüncesi arasındaki farklılıktan kaynaklandığı söylenmiştir (Demir 2005: 14). Ben istiare yahut metaforun insan zihninin temel bir psikolojik mekanizması olduğu, dolayısıyla evrensel bir karakteristik taşıdığı kanaatindeyim; ancak bu düşünce burada kanıtlanmaya çalışılmayacak, metafor ve istiarenin aynı şey olduğu *farz edilecektir*. Bu konu başlı başına bir araştırma konusu olacak kadar teferruatlı görünmektedir.

³ Metaforun bu cephesine değinen çalışmalar mevcuttur. Mesela bkz. CAVE T. (2016), “Cognitive Figures”, *Thinking with Literature: Towards a Cognitive Criticism* içinde, Oxford: Oxford University Press ve BOWES A. & KATZ A. (2015), “Metaphor creates intimacy and temporarily enhances theory of mind”, *Memory & Cognition*, 43 (6).

⁴ Bu metafor, aynı zamanda İngilizcede de bulunmaktadır. Lakoff ve Johnson şu örnekleri verir (Lakoff & Johnson 1980: 4): Your claims are indefensible. He attacked every weak point in my argument. His criticisms were right on target. I demolished his argument. I've never won an argument with him. You disagree? Okay, shoot! If you use that strategy, he'll wipe you out. He shot down all of my arguments.

⁵ Örnekler için Lakoff ve Johnson'ın eserinin Türkçe çevirisinden faydalanılmıştır (Demir 2005). Ancak çeviride pek çok örneğin Türkçenin mantığıyla ve metafor sistemiyle örtüşmeden kullanıldığı görülmektedir. Bu yüzden Türkçe çevirideki örnekler Türkçe'nin mantığına ve metafor sistemine göre tadil edilip kullanılmaya çalışılmış, bazı yerlerde çeviriden tamamen bağımsız örnekler bulunmuştur.

TARTIŞMA SAVAŞTIR: Hiçbir temele dayanmayan bu *iddiayı* nasıl *savunursun*, anlamıyorum. Bütün entelektüel dikkatini toplayarak sıralanan *iddialara saldırmaya* başladı. Eleştirilerini doğru *hedefe yönelttiğini* düşünmüyorum. Bu *teoriyi yıkmak* neredeyse imkânsız. Bugüne kadar girdiği hiçbir *tartışmada mağlup* olmadı. *Tartışmadan galip* çıksa da *saldırgan* tavrı yüzünden itibarı zedelenmişti.

Savunmak, saldırmak, hedefe yöneltmek, yıkmak, mağlup olmak, galip çıkmak ve *saldırganlık* esasında *savaş* esnasında tarafların tecrübe edeceği durumlardır. Birlik, bir hücumu karşı mevkiini *savunabilir*. Türkçedeki TARTIŞMA SAVAŞTIR metaforu tıpkı orduların mevkiini *savunması* gibi, iddiaların da *savunulabileceğini* varsaymaktadır. Bir birlik, taarruza geçip düşman hatlarına saldırabilir. Bir tartışmada da sanki düşman hatlarına saldırıyormuşçasına *iddialara saldırmanın* mümkün olduğu görülmektedir. Bir kruvazör toplarını düşman mevziilerine çevirebilir, yani *hedefe yöneltebilir*. Benzer şekilde gündelik dil, *eleştirilerin* de bir silah gibi *hedefe yöneltebileceğini* söylemektedir. Gündelik dil sayesinde *düşman kalesini yıkıyormuş* gibi *teorileri yıkmak*, *savaştan galip* yahut *mağlup* ayrılıyormuş gibi *tartışmadan galip* yahut *mağlup* ayrılmak mümkündür.

Metafor bir kavramın, başka bir kavram vasıtasıyla açıklanmasını ve tecrübe edilmesini sağlar. Yukarıdaki kullanımlarda tartışma, savaş vasıtasıyla anlaşılmakta ve tecrübe edilmektedir. Savaşla ilgili unsurlar tartışmaya da aktarılmakta ve bu durum dile yansımaktadır. Eğer tartışmanın savaş olarak değil de *dans* olarak algılandığı bir kültür mevcut olsaydı, o kültürün dili de bambaşka olacaktı. Tartışmacılar dans edip durumdan keyif alan kimseler olarak tasvir edilecek, maksat galip gelmek değil, süreçten estetik haz almak olacaktı; ancak kültürümüzde tartışma savaş metaforuyla çerçevelendiği için, belki bu kültürün tartışmadan anladığı şey, bizim için tartışma bile sayılmayacaktı (Lakoff & Johnson 1980: 5).

Tartışma kavramının savaş metaforuyla çerçevelenmiş olması gibi, zaman metaforunun Türkçede parayla çerçevelenmiş olduğu görülür:

ZAMAN PARADIR⁶: Lütfen *zamanını* bu boş işlere *harcama*. Kendimden başka kimseye *vakit harcamak* istemiyorum. Makalemi yeniden düzenlemek bana *üç saate mâl oldu*. *Zamanını* daha *verimli kullanmak* senin elinde. Bu işle uğraşırken *çok zaman kaybettim*.

Bu metafor sebebiyle para harcar gibi zamanı ve vakti *harcamaktan*, bir metanın bize belli miktar bir paraya mâl olması gibi, bir işin belli miktar bir zamana *mâl olmasından*, tıpkı parayı verimli kullanır gibi zamanı *verimli kullanmaktan*, parayı boş yere harcayıp kaybetmekten söz eder gibi zaman *kaybetmekten* bahsedilmektedir. Metaforik kavramsal çerçevenin bir özelliği de bir kavramı başka bir kavramla algılar ve o ikinci kavramın cephesinden görürken, görülebilecek diğer cepheleleri karanlıkta bırakmasıdır (Lakoff & Johnson 1980: 10). Zamanı, para cephesiyle algılar ve görürken yakın bir arkadaşla geçirilebilecek keyifli bir süreyi *boşa harcanan zaman*, bir işe keyifle çalışıp zevk alınabilecek süreyi *vakit kaybı* saymak mümkündür. Aynı şekilde tartışmayı savaş metaforuyla algılamak, tartışmanın işbirliğine ve uzlaşmaya yönelik cephelelerini göz ardı etmekle ve yalnızca galip gelmeye odaklanmakla sonuçlanabilir.

⁶ İngilizce'de de mevcuttur (Lakoff & Johnson 1980: 8): I don't have the time to give you. How do you spend your time these days? That flat tire cost me an hour. I've invested a lot of time in her. I don't have enough time to spare for that. You're running out of time. You need to budget your time. Put aside some time for ping pong. Is that worth your while? Do you have much time left? He's living on borrowed time. You don't use your time profitably. I lost a lot of time when I got sick. Thank you for your time.

Her kavramın tek bir metaforla çerçeveslendiğini söylemek imkânsızdır. Çoğu zaman bir kavram birden fazla kavramla metaforik olarak ifade edilebilir. DÜŞÜNCELER/DÜŞÜNCE SİSTEMLERİ BİNADIR ve DÜŞÜNCELER/DÜŞÜNCE SİSTEMLERİ İNSANDIR metaforları buna örnektir:

DÜŞÜNCELER/DÜŞÜNCE SİSTEMLERİ BİNADIR⁷: *Fikirleri ilginç olabilir, ama temelleri sağlam gözüküyor. Dinin temelinin namaz olduğunu çocuklar bile bilir. Sosyal Darwinizm faşizmin temeli olmuş, sonrasında gürültülü bir şekilde çökmüştür. Namaz dinin temeliyse oruç onun direğidir. Teoriyi destekliyorum; ama bu bazı cephelerden sorunlu olduğu gerçeğini değiştirmiyor. Aslı astarı olmayan, hiçbir esasa dayanmayan fikirleri savunmaya ne de meraklısın! Önce fikirlerini bir temele dayandırıp sonra yayımlamaya çalışmanı öneririm.*

DÜŞÜNCELER/DÜŞÜNCE SİSTEMLERİ İNSANDIR⁸: *Rölativite teorisi fizikte çok sayıda yeni düşünce doğurdu. Robert Trivers'ın modern biyolojinin babası olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu düşünceler Orta Çağ'da öldü. Düşünceleri sonsuza dek yaşayacak. Bilişsel psikoloji henüz emekleme döneminde.*

Düşünceleri, düşünce sistemlerini *bina* ve *insan* olarak algılamamızın yaratacağı farklı farklı durumlar olacaktır. Düşünceleri bina vasıtasıyla anlamak, onların kompleks mimari yapısını, yani sistemli, düzenli şekilde bir araya getirilmiş, üzerlerine itinayla düşünülmüş olmasını vurgulamaktadır. Düşünceleri insan vasıtasıyla anlamak ise onların tıpkı insan gibi her an değiştiğine, yaşayıp öldüğüne, yani ortaya çıkıp ortadan kalktığına, başka düşünceleri doğurduğuna, yani başka düşüncelerin üretilmesine sebep olduğuna vurgu yapmaktadır. Bir metafor düşüncenin sistematik ve düzenli olmasını, diğeri dinamikliğini ve değişkenliğini işaret etmektedir. Böylece aynı kavramın farklı iki cephesi aydınlanmış olmaktadır.

Dünyanın metaforik şekilde algılanmasının altında pek çok kavramın sınırlarının belirsiz ve muğlak olması yatar. Muğlak ve sınırları belirsiz kavramları, hatları daha net kavramlarla açıklamak onların anlaşılması adına kolaylık sağlamaktadır (Lakoff & Johnson 1980: 115). İnsan zihninin çalışma sistematiğiyle ilgili olan bu durum daha net şekilde ANLAMAK GÖRMEKTİR metaforuyla anlaşılabilir:

ANLAMAK GÖRMEKTİR⁹: *Benim bakış açımdan mesele tamamen farklı görünüyor. Bu konu hakkındaki genel görüşün nedir? Bu kadar kısa bir sürede dünya görüşünün o denli değişmesine hâlâ şaşıyorum. Konuya neden farklı bir açıdan bakmayı denemiyorsun? Aslına bakarsan hiç de onun gibi düşünmüyorum. Belli bir alanda*

⁷ İngilizce'de de görülmektedir (Lakoff & Johnson 1980: 46): Is that the foundation for your theory? The theory needs more support. The argument is shaky. We need some more facts or the argument will fall apart. We need to construct a strong argument for that. I haven't figured out yet what the form of the argument will be. Here are some more facts to shore up the theory. We need to buttress the theory with solid arguments. The theory will stand or fall on the strength of that argument. The argument collapsed. They exploded his latest theory. We will show that theory to be without foundation. So far we have put together only the framework of the theory.

⁸ İngilizce örnekler şöyledir (Lakoff & Johnson 1980: 47): The theory of relativity gave birth to an enormous number of ideas in physics. He is the father of modern biology. Whose brainchild was that? Look at what his ideas have spawned. Those ideas died off in the Middle Ages. His ideas will live on forever. Cognitive psychology is still in its infancy. That's an idea that ought to be resurrected. Where'd you dig up that idea? He breathed new life into that idea.

⁹ İngiliz dilinde de görülen bir metafordur (Lakoff & Johnson 1980: 48): I see what you're saying. It looks different from my point of view. What is your outlook on that? I view it differently. Now I've got the whole picture. Let me point something out to you. That's an insightful idea. That was a brilliant remark. The argument is clear. It was a murky discussion. Could you elucidate your remarks? It's a transparent argument. The discussion was opaque.

uzmanlaşma o alanı hakkıyla bilme gibi bir artı yanında başka alanlara *at gözliüğüyle bakmak* gibi bir eksi getirebilir. *Boş boş bakmayı* bırak da anlamaya çalış! Esere bir de bu *gözle bakmayı* denemelisin. *Yaşına başına bakmadan* neler yapıyor, neler!

Bir nesneyi sınırlı bir uzay içerisinde görmek, onun diğer nesnelere ilişkisini belirlemek, diğer nesnelere uzaklığını tespit etmek, ona farklı yerlerden bakarak niteliklerini daha iyi görmek, şüphesiz fikrî ve zihnî bir durumu anlamaya göre daha basittir. Fikrî ve zihnî bir durumu anlamak, görmek metaforuyla açıklandığında sanki anlaşılmaya çalışılan konu, *bakış açısındaki* bir nesneymiş gibi algılanmakta, onun değişik veçhelerine *farklı açılardan bakmak* mümkün olmaktadır. Böylece muğlak ve sınırları belirsiz *anlamak* kavramı, *görmek* kavramının belirli ve sınırlı yapısıyla açıklanmaktadır.

2. Eski Türkçe ve Orta Türkçede Birleşik Fiillerde Yük Metaforu

Türkçede; birleşik fiillerin, bilhassa anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiillerin Lakoff ve Johnson'ın metafor kuramıyla yakından bir ilgisi olduğu düşünülebilir. Mesela *derdini aç-*, *duygularını aç-*, *ruhunu aç-*, *yüreğini aç-* birleşik fiillerinin ardında DUYGU VE DÜŞÜNCELER KAPALI BİR NESNEDİR; *işi gevşek tut-*, *sıkı çalış-* birleşik fiillerinin ardında CİDDİYET SIKI, CİDDİYETSİZLİK GEVŞEKTİR; *aklından çıkar-*, *hatırından çıkar-* birleşik fiillerinin ardında AKIL MEKÂNDIR metaforlarının yattığı sezilir. Ayrıca; M. Kemal Yunusoğlu, Budist Türk çevresi eserlerde metaforlar üzerine odaklandığı çalışmasında, Türkçe deyimlerin Lakoff ve Johnson'ın metafor kuramıyla ilişkisinden bahsetmiştir. O, Eski Uygurca metinlerde geçen *yol şaşıl-*, *bir uçluğ kıl-*, *til sal-*, *ķuruğ kıl-*, *köj ül yığ-*, *köj ül örit-*, *tuğum tut-*, *köj ülinte yügerü bol-* gibi anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiillerin metaforik yapısına değinir (Yunusoğlu 2016: 137-140). Lakoff ve Johnson'ın kuramından hareketle anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiilleri kuşatan metaforik çerçeveyi artzamanlı olarak tahlil etmek, bu metaforik yapının nasıl ortaya çıktığını araştırmak uzun bir araştırmacının konusu olabilir. Bu sebeple anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiillerdeki metaforik yapıyı artzamanlı olarak incelemek için başlangıçta tek bir örnek üzerinde durmak faydalı olacaktır. Bu maksatla, çalışmanın ilerleyen kısmında Eski ve Orta Türkçede OLUMSUZ DUYGU veya DURUMLAR YÜKTÜR metaforu, birleşik fiiller üzerinden incelenecektir.

Türkiye Türkçesindeki *acemilik çek-*, *acı çek-*, *azap çek-*, *cefa çek-*, *çile çek-*, *derdini çek-*, *eziyet çek-*, *güçlük çek-*, *hastalık çek-*, *ızdırıp çek-*, *kahrını çek-*, *nazını çek-*, *sıkıntı çek-*, *zahmet çek-* gibi pek çok örneği bulunan OLUMSUZ DUYGU veya DURUM + ÇEK- (O.D.D. + çek-) yapısındaki birleşik fiillere dikkatli bakılırsa, bu yapının ardında OLUMSUZ DUYGU veya DURUMLAR YÜKTÜR metaforunun yattığı anlaşılır. Örneklerdeki *çek-* fiili, kelimenin daha sık kullanılan "(Bir şeyi bulunduğu yerden) kendine doğru getirmek, yaklaştırmak", "(Bir şeyi sürüklemek)", "(Bir şeyi bir yerden yahut bulunduğu diğer şeyler arasından) çıkarmak" gibi anlamlarıyla düşünüldüğünde *azap çek-*, *sıkıntı çek-*, *zahmet çek-*, gibi birleşik fiiller bir anlam ifade etmemektedir. Bu yapıdaki birleşik fiillerde, *çek-* fiili *çeki* "1. 250 kiloluk ağırlık ölçüsü, 2. Tartı" kelimesinde ve *Yük üç yüz kilo çeki* cümlesindeki gibi "tartmak" ve dolayısıyla "yüklemek, yüklenmek" manasında kullanılmaktadır¹⁰. Böylece, *sıkıntı*, *acı*, *zahmet* gibi olumsuz duygu ve durumlar, *yük* kavramıyla algılanmaktadır.

¹⁰ Kâmûs-ı Türkî'de de *çekmek* maddesinde "terazi ve kantar ile tartmak" anlamı yer almakta, akabinde "Şu çuvalı çek bakalım kaç okkadır" örneği verilmektedir (Aktün 1998: 513c). Fiilin bu kullanımı, onun "yüklenmek" anlamını açığa çıkarmaktadır.

Yük metaforu, artzamanlı olarak incelendiğinde, Türkçenin belli bir tarihî devrinden, Karahanlıcadan sonra bu metaforun ilgili birleşik fiillerle kullanılmaya başlandığı görülür. Karahanlıca devri dahil olmak üzere, Köktürkçe ve Eski Uygurca metinlere bakıldığında; O.D.D. + *tüşür-*, O.D.D.+DA + ara kir-, O.D.D. + *kötür-*, O.D.D. + *yüd-* yapısındaki birleşik fiillerin tıpkı Türkiye Türkçesindeki O.D.D. + *çek-* yapısında olduğu gibi yük kavramının metaforik çerçevesiyle kuşatılmış olduğu görülür. Metinlerdeki örneklerde; *tüşür-* fiili yük gibi algılanan olumsuz duygu veya durumun birinin omuzlarına düşürülmesi, yani yüklenmesi, ...DA ara kir- yapısı, birinin yük gibi algılanan olumsuz duygu ve durumun arasına girerek onu yüklenmesi, *kötür-* fiili olumsuz duygu veya durumun biri tarafından yük gibi “yükseltip” yüklenilmesi ve taşınması, *yüd-* fiili birinin olumsuz duygu veya durumu yüklenmesi manalarında kullanılmaktadır.

Harezmi Türkçesiyle birlikte, ilk örneği Mukaddimetü'l-Edeb'de görülen O.D.D. + tart- yapısındaki birleşik fiiller kullanılmaya başlanmıştır. Orta Türkçe devrinde kaleme alınmış metinlerde *çek-* ve *tart-* fiillerinin aynı manalarda ve birbiri yerine kullanıldığı dikkate alınrsa, bu yapının anlam bakımından Türkiye Türkçesindeki O.D.D. + *çek-* yapısıyla aynı olduğu anlaşılır. Zaten Orta Türkçe devrinde kaleme alınmış metinlerde O.D.D. + *tart-* yapısı her ne kadar daha sık kullanılmış olsa da O.D.D. + *çek-* yapısına da rastlanılmaktadır.

2.1. Köktürkçe, Eski Uygurca ve Karahanlıcada Birleşik Fiillerde Yük Metaforu

Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtlarından **Altın Köl I'**de¹¹ önemli bir şahsın vefatıyla geride kalanlara keder yükü yüklediğinden bahsedilir. Keder yükleme durumu, *ilez tüşür-*¹² birleşik fiiliyle ifade edilir (Tekin 2013: 520). “Keder” manasındaki *ilez, tüşür-* fiili ile omuzlara yüklenen bir yük şeklinde algılanmaktadır. Daha önce Doğan Aksan da Altın Köl I' de geçen bu kullanımla ilgili olarak yük metaforundan bahsetmiştir (Aksan 2000: 131). Yine, Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtlarından **Abakan Yazıtı'**nda¹³, yazıtı diktirenin babası olduğu anlaşılan Töles kabilesi reisinin vefatıyla ilgili olarak *buij tüşür-*¹⁴ birleşik fiili kullanılır. Kormuşin *buij tüşür-* yapısının Altın Köl I' deki *ilez tüşür-* yapısı gibi, müteveffanın ölümünün yaşayanlara “üzüntü yüklediğini” gösterdiğini söyler (Kormuşin 2017: 71).

Kuanşi İm Puser' da, yük metaforuyla ilgili olarak *emgeklerinte ara kir-*¹⁵, *adasınta tudasınta ara kir-*¹⁶, *emgekta ara kir-*¹⁷, *muij inta emgekinte ara kir-*¹⁸ birleşik fiilleri geçer (Ş. Tekin 1960: 9, 19; 17, 24; 18, 24). Şinasi Tekin, bu birleşik fiilleri “ızdırapları arasına girmek” ve “sıkıntıları arasına girmek” şeklinde Türkiye Türkçesine aktarmıştır. Burada ızdırıp ve sıkıntının arasına girmekle

¹¹ Yazıt, Güney Hakasya'da Abakan Nehri'nin sağ kıyısında yer alan Altın-Köl Gölü civarında bulunmuştur. Hâlihazırda Minusinsk Şehrindeki N. M. Martyanov Müzesi'nde 27 numarada kayıtlıdır (Kormuşin 2017: 74, 75).

¹² İniij izke içiij izke ingen yüki *ilez tüşürtüj üz.* [= (Ölümünle) küçük ve büyük erkek kardeşlerinin (omuzlarına) dışı deve yükü (kadar) keder yüklediniz.] Talat Tekin, cümleyi İngilizceye “(With your death) you placed a female camel's load of grief on (the shoulders of) your younger and elder brother” şeklinde tercüme eder.

¹³ Yazıt, Töles kabilesi reisinin anısına dikilmiştir. Orta Hakasya'da, eski Tutatçikov Köyü yakınında, Uybat Nehri'nin Abakan Nehri'ne döküldüğü yerde bulunmaktadır. Hâlihazırda 1913'te nakledildiği Minusinsk Müzesi'nde 44 numarayla sergilenmektedir (Kormuşin 2017: 53).

¹⁴ Yeti un oğlij izka bökmädük, qanıçam, *buij ı tüşürmek* ertii iz [=Sizin yedi oğlunuza doymadan, babacığım, (üzerimize) büyük keder bıraktınız] (Kormuşin 2017: 67).

¹⁵ *Emgeklerinte ara kirip* kütgarur. [=Izdirapları arasına girip(=ızdıraplarını yüklenip) (onları) kurtarır.]

¹⁶ Ayıg, irinç, yarlıg, umuğsuz, inağsız, emekliğ tınlıglar, öginte qaijinta takı yegrek, *adasınta tudasınta ara kirür* özğurur. [=Sefil (eş anl.), acınacak hâlde olan, umutsuz (eş anl.) ızdırıp çeken canlı varlıkların sıkıntıları (eş anl.) arasına, ana ve babalarından daha iyi girer(=sıkıntılarını yüklenir), kurtarır.]

¹⁷ *Emgekta ara kirmegey* tip... [=Izdiraplarımız arasına girmeyecek(=ızdıraplarımızı yüklenmeyecek) diye...]

¹⁸ İçğınmaz *muij inta emgekinte ara kirür* özğurur. [=Onulmaz ızdırapları (eş anl.) arasına girer(=ızdıraplarını yüklenir), kurtarır.]

kastedilen, yük gibi algılanan sıkıntı ve ızdırapların arasına girerek, bunları yüklenen kimseye yardımcı olmaktır. **Maytırsimit'**te yük metaforuyla alakalı olarak *kın, kızğut kötür*¹⁹ birleşik fiili görülür (Ş. Tekin 1976: 126, 239). *kötür-* fiilini "(to lift up, to raise); kaldırmak, yükseltmek" şeklinde anlamlandırmak mümkündür (Clauson 1972: 706a). Bu durumda *kın, kızğut kötür-* birleşik fiili, "(bir suçun, günahın) cezasını, ceremesini kaldırmak" şeklinde algılanabilir. Kaldırılan *kın, kızğut*; kaldırıldıktan sonra yüklenilip taşınacak, böylece *kın, kızğut* kavramı, yük gibi algılanmış olacaktır. **Türkische Turfantexte V B43'**te geçen *edgüke tegmeklig yüküg yüd-*²⁰ yapısı yük metaforuyla ilgilidir (Bang & Gabain 1931: 342). Burada *yük* iyiye ulaşmak için taşınması, yüklenilmesi gereken bir nesne gibi algılanmaktadır. **Türkische Turfantexte VI'**da (Sekiz Yüklemek) *emgek kötür-*²¹ birleşik fiili ve *emgekli mejj ili kentün kötür-*²² yapısı görülür (Bang, Gabain & Rachmati 1934: 52). *Emgek kötür-* birleşik fiili; *kın, kızğutun kötür-* fiiliyle, kaldırılıp yüklenen bir yük gibi algılanması gibi, *emgekin* de *kötür-* fiiliyle, kaldırılıp yüklenen bir yük gibi algılandığını göstermektedir. *emgekli mejj ili kentün kötür-* yapısıyla, *emgek*, yine *kötür-* fiiliyle kaldırılıp yüklenen bir nesne gibi algılanmaktadır; ancak yük metaforuyla algılanmaması gereken *mejj i* "sevinç" kavramı, *emgek* dolayısıyla *kötür-* fiiliyle birlikte kullanılmıştır.

Kutadgu Bilig'de *emgek yüd-*²³ ²⁴ ve *küçini kötür-*²⁵ birleşik fiilleri görülür (Arat 1947: 220, 330, 600; 1959: 153, 238, 433). "Zahmet, meşakkat" anlamında kullanılan ve olumsuz bir durumu ifade eden *emgek* kavramı *yüd-* fiiliyle oluşturduğu birleşik fiilde; zahmeti, meşakkati yüklenmek manasında kullanılmıştır. "Zulüm, adaletsizlik" manasındaki ve olumsuz bir durumu ifade eden *küç* kavramı da, *kötür-* fiiliyle kaldırılıp yüklenen bir yük gibi ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu iki kullanım, yük metaforuyla ilgilidir. **Atebetü'l-Hakayık'**ta *vebäl yüd-*²⁶, *vebäl kötür-*²⁷ ve *emgek kötür-*²⁸ birleşik fiilleri yer alır (Arat 2006: 55, 59, 67; 89, 91, 94). **Kutadgu Bilig'**deki *emgek yüd-* ve **Türkische Turfantexte VI'**daki *emgek kötür-* birleşik fiillerinde

¹⁹ Ol yazukuij uzlarnaij kının kızğutun kötürüj ler [=Bu günahlarınızın cezasını, ceremesini çekin!] (Ş. Tekin 1976: 126, 239).

²⁰ Törtünç kirgünç erser edgüke tegmeklig yüküg yüdmekniij tayağı titir. [=Dördüncü iman ise, iyiye ulaşmak yük(ü)nü taşımanın dayanağıdır.] W. Bang ve A. v. Gabain bu cümleyi "Was viertens den Glauben anbelangt, so wird er die Stütze beim Aufladen der Last genannt, die zum Guten führt(?)" şeklinde Almancaya tercüme etmiştir.

²¹ Tamudaki emgekin tükel kötürür [=Cehennemdeki ızdırabını tamamen yüklenir.] Bu cümle "Höllens-Qualen alle erdulden" şeklinde Almancaya çevrilmiştir.

²² Emgekli mejj ili kentün kötürür. [=Izdırapı da sevinci de kendi yüklenir.] Cümle, Almancaya "Man wird Qual und Freude aus sich selbst ertragen." şeklinde tercüme edilmiştir. **Sekiz Yüklemek'**in J. Oda neşrinde, bu cümle "Suffering and happiness arise of their own accord" şeklinde İngilizceye tercüme edilmiştir (Oda 2015: 235). *kötür-* fiilinin yük metaforuyla ilgili kullanımında "yüklenmek, taşımak" manasına geldiği göz önüne alındığında bunun "They bear (responsibility of) suffering and happiness by themselves" şeklinde veya benzer başka bir cümleyle tercüme edilmesi daha uygun görünmektedir.

²³ Kişi edgüsü bu öz aşğın çoëup / Kişi aşğı çolsa kör emgek yüdüp [=İnsanların iyisi - kendi menfaatini bırakıp, zahmet yüklenerek, başkalarının faydasını isteyen kimsedir.]

²⁴ Meniij bu özüm kaçtı dünya çoëup / Bu yirde turur men kör emgek yüdüp [=Ben ise, bu dünyayı bırakıp kaçtım; zahmetlere katlanarak, burada yaşıyorum.]

²⁵ Bu küçkey kişi kendü beglik yimez / Bu küçkey küçini budun kötrümez [=Zâlim adam uzun müddet beyliğe sahip olamaz; zâlimin zulmüne halk uzun müddet dayanamaz.]

²⁶ Bu dünya neij indin yigü keëgülük / Al artuk tileme vebal yüeëgülük [=Bu dünya malından yiyecek ve giyecek (kadarını) / Al; fazlasını isteme, (fazlası) yüklenilecek vebâldir.]

²⁷ Bahıl tirdi zer sim ğaramdın öküş / Vebal kötrü bardı özele söküş [=Hasis, haram ile, çok altın ve gümüş topladı, vebal yüklenerek ve üstelik bir de söğüş alarak, gitti.]

²⁸ Küç emgek tegürme kişike çalı / Saij a tegse emgek kişidin kötür [=Başkasına zorluk ve zahmet çektirme, eğer sana başkası eziyet ederse, tahammül et.]

görüldüğü gibi, *yüd-* ve *kötür-* fiilleri olumsuz duygu ve durumları ifade eden *vebāl* ve *emgek* kavramlarının yük gibi algılanmasını sağlamaktadır. Atebetü'l-Hakayık'taki kullanımlarda dikkat çekici olan Arapça *vebāl* kelimesinin, Türkçe *emgekin* yerini almasıdır.

2.2. Harezmece, Doğu Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesinde çek- ve tart- ile Kurulan Birleşik Fiillerde Yük Metaforu

Köktürkçe, Eski Uygurca ve Karahanlıcada görülen *tüşür-*, ...*DA ara kir-*, *kötür-*, *yüd-* fiilleri; Harezmece-Kıpçakçadan itibaren, yük kavramıyla çerçevelenmiş birleşik fiilleri teşkil etmede yerini *çek-* ve *tart-* fiillerine bırakır. Yük metaforuna malik birleşik fiiller; Harezmece, Doğu Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesinde O.D.D. + *çek-* ve O.D.D. + *tart-* yapılarıyla ifade edilecektir. Buna karşılık; Köktürkçe, Eski Uygurca ve Karahanlıcada *çek-* ve *tart-* fiillerinin yük metaforuyla ilgili bir kullanımına rastlanılmaz. Bu devirlere ait metinler tarandığında²⁹, *tart-* fiilinin 17 farklı anlamda, *çek-* fiilinin iki farklı anlamda kullanıldığı görülür. Bu anlamlar arasında yük metaforuyla ilgili hiçbir kullanıma rastlanılmamaktadır.

Taranan metinlerde 87 kez geçtiği tespit edilen *tart-* fiilinin 17 farklı anlamı şöyledir³⁰: 1. Asılmak, tutup asılmak; söküp çıkarmak; koparmak³¹, 2. (Üzerinde bulunan bıçak, kılıç vb. silahları) kullanmak üzere çekip çıkarmak; (yayı) germek³², 3. (Bir şeyi veya birini, kendine doğru veya bulunduğu yerden başka bir yere) getirmek, götürmek; (bir şeyi bir yere doğru) uzatmak³³, 4. Uzaklaştırmak, ayırmak; kurtarmak³⁴, 5. Çekişmek, tartışmak, anlaşmamak³⁵, 6. (Örü ile birlikte yahut tek başına; bir şeyi, birini hem mecazi hem doğrudan anlamıyla) yukarıya çıkarmak, yükseltmek³⁶, 7. Alıkoymak, el koymak, zorla alıp tutmak³⁷, 8. Cezbetmek,

²⁹ Yukarıda bahsedilen maksada binaen; Orhun Yazıtları (T. Tekin 1994, T. Tekin 2008, Berta 2010), Uygur Runik Yazıtları (Berta 2010), Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları (Kormuşin 2017); Huastuanift (Özbay 2014), Altun Yaruk (Çağatay 1945, Ölmez 1991, Kaya 1994, Uçar 2009, Ayazlı 2012, Çetin 2012, Gulcalı 2015), Kuansı İm Puser (Ş. Tekin 1960), Maytrısimit (Ş. Tekin 1976), Sekiz Yükme (Oda 2015), Edgü Öglü Tigin Anyıg Öglü Tigin (Tulum & Azılı 2015), Daşakarmapathāvadānamālā (Elmalı 2016), Eski Uygurca Din Dışı Metinler (Ayazlı 2016); Kutadgu Bilig (Arat 1947, 1959, 1979), Divanu Lügati't-Türk (Dankoff & Kelly 1982, 1984, 1985), Atebetü'l-Hakayık (Arat 2006), Karahanlıca Satıraltı Kuran Tercümesi (Eckmann 1976) taranmıştır.

³⁰ Bir kullanımın anlamı, metinde eksik kısımlar olduğu için tespit edilememiştir: **DKPAM** 1991 tartıp [kêç]medin [=1]

³¹ **AY-Ç** 19, 14 yıra yırtta tartarlar yırarlar, **EÖT-AÖT** 206 işığağ tartğay men, **DKPAM** 1214 azıgların öj i öj i tartıp, **DKPAM** 1324 azıgımın tartar erken, **DKPAM** 1777 azıgıntın tilin tartıp, **DKPAM** 3132 yürekin tarta alıp, **DKPAM** 4705 yürekin tarta, **DKPAM** 2281 saçların tartıp, **DKPAM** 3532 saçın tarta tutup, **DKPAM** 3883 (başındaki saçlardan?) birin tartmış teg, **DLT I** 122 şakal tutup tartışur, **DLT II** 369 ol maij a uruğ tartışdı, **DLT II** 628 ol yip tarttı [=13]

³² **DKPAM** 324 yitti kılıçın tartıp, **DKPAM** 1424 yitti biçekin tartıp, **DKPAM** 1427 yitti biçek tartmışın, **DKPAM** 1263 agulug okın saplap toşguru tartıp, **DKPAM** 3560 ya tartıp, **Maytr.** 110, 5 ırğağ tartar, **Maytr.** 75, 16 üç adrı süij ün (...) tartarlar, **Maytr.** 78, 43 üç adrı süij ün tartarlar, **KB** 4131 biçek tartma, **KB** 4599 bıçak tartma, **DLT II** 369 ol menig birle ya tartışdı [=11]

³³ **AY-K** 602, 7 balık tartgu simekin(?) (bkz. Clauson 1972: 829a), **AY-G** 616, 7 örü tartıp, **AY-Ç** 639, 11 tartıp yigeli umadı, **DKPAM** 350 Avış tamuka tartıp, **Maytr.** 57, 31 tartıp Avıç tamuğa kigürdi, **Maytr.** 66, 15 tilimizni ağzımıztın taşgaru tartıp, **EUDDMKS** 426 tartıp yançig turulduru saçmışta, **EUDDMKS** 428 kızıl öküzlerig tartıp, **KB** 4131 aşığ tartmağıl, **DLT II** 386 ol evke tarğ tartındı, **RIKT** 276 tarttı elgini [=11]

³⁴ **AY-K** 103, 22 tartayın üntüreyin alku tınlıg oğlanların, **AY-K** 122, 21 üç yavlak yolka baru tartdaçı üçün, **AY-U** 0570 taşgaru tartdım tınlıgları, **AY-A** 430, 10 sansarlıg tegzinçin taşkaru tartıp **AY-G** 618, 1 emgektin tartmaklıg buyanij 12, **AY-G** 613, 22 tugmak ölmeklig tegzinçin taşgaru tartıp, **DKPAM** 1861 togumlug amranmakın kèterü tartıp, **DKPAM** 2175 tartıtıp bu yèrtinçüde, **DKPAM** 3158 tarta oğlın adınıp, **KB** 5442 elig tarttı aşın [=10]

³⁵ **EUDDMKS** 487 ilmezün, tartmazun, **EUDDMKS** 487 ilgili tartgalı sakınsar, **RIKT** 276 tartıştıij 12 erse, **RIKT** 276 tartışmağıl anlardın, **RIKT** 276 tartışmazlar Taij rınıij äyätleri içinde, **RIKT** 276 tartışur sizler anij içinde, **RIKT** 276 tartışur uruşur özindin [=7]

³⁶ **DKPAM** 4192 üç yavlak yolta tüşmiş tınlıgları örü tartıp, **KB** 86 tarttı hağan tuğı, **KB** 3091 örü tartğil özni, **KB** 5426 örü tart özüij , **DLT II** 611 kaçaj daş kama urur, ögdeş örü tartar [=5]

³⁷ **DKPAM** 1423 ogulın tarta alıp, **Maytr.** 62, 34 tartdımız istimiz, **Maytr.** 70, 61 tartdımız, yaşuru baturu oğurladımız, **Maytr.** 82, 6 ödsüz kulusuz tartıp, **DLT II** 628 ol tartın tarttı [=5]

etkisi altına almak; sevketmek, sürüklemek³⁸, **9.** Sürüklemek, çekiştirmek, itip kakmak³⁹, **10.** Ağrlığını ölçmek⁴⁰, **11.** (*Erk ve/veya türk* ile birlikte) güç kazanmak; hükmetmek⁴¹, **12.** (Bir şeyi bulunduğu diğer şeylerin veya bir şeyin arasından) almak, alıp çıkarmak⁴², **13.** Ortaya çıkarmak⁴³, **14.** Örtmek, kapatmak⁴⁴, **15.** Şefkat göstermek⁴⁵, **16.** Bir şeyin parçalarının birbirini çekmesi⁴⁶, **17.** Bir şeyin çekiştirilip koparılmasından dolayı acı hissetmek⁴⁷. Taranan metinlerde 7 kez geçtiği tespit edilen *çek-* fiilinin iki farklı anlamı şöyledir: **1.** Yazı yazmak⁴⁸, **2.** Kan almak, hacamat etmek⁴⁹. Kaydedilen anlamların hiçbirinde *çek-* ve *tart-* fiillerinin yük metaforuyla ilgili bir anlamına rastlanılmamaktadır. Ayrıca, DTS ve EDPT'de ve *çek-* ve *tart-* maddelerinde; Köktürkçe, Eski Uygurca ve Karahanlıca dönemi için yük metaforuyla ilgili bir kullanım kaydedilmemiştir (Nadalyaev vd. 1969: 143a, 538b) (Clouston 1972: 415a, 534b).

Köktürkçe, Eski Uygurca ve Karahanlıca metinlerde *çek-* ve *tart-* fiillerinin, yük metaforuyla ilgili bir kullanımına rastlanılmamakla birlikte, Harezmi-Kıpçakçayla beraber bu fiillerin ilgili metaforla alakalı olarak kullanılmaya başlandığı görülür. Ez-Zemahşerî el-Harezmi (ö. 1144) tarafından 1128-1144 yılları arasında kaleme alındığı düşünülen **Mukaddimetü'l-Edeb**'de *emgek tart-*⁵⁰, *ğurbet tart-*⁵¹, *işniij yükin tart-*⁵² birleşik fiilleri bulunmaktadır (Yüce 2014: 57, 65, 68). 1291, 1292 veya 1293 yıllarından birinde kaleme alınmış olması muhtemel (Argunşah & Güner 2015: 24) **Codex Cumanicus**'ta *emgek tart-*⁵³ birleşik fiili geçer (Argunşah & Güner 2015: 308). Nâsırüddin b. Burhanüddin Rabguzi (ö. 1310'dan sonra) tarafından 1310 yılında tamamlanan **Kısâsü'l-Enbiyâ**'da *mihnet tart-*⁵⁴, *emgek tart-*⁵⁵ birleşik fiilleri görülmektedir (Ata 1997: 108, 326). İslâm (ö. 1313'ten sonra) adlı bir âlimin (son bölümünü Ürgençli Şeyh Şeref Hoca'nın) 1313'te kaleme aldığı **Muînü'l-Mürîd**'de *şerî'at yükin tart-*⁵⁶ birleşik fiili geçmektedir (Toparlı & Argunşah 2008: 139). Kutb'un (ö. 1342'den sonra) tahminen 1341/2 yılları arasında kaleme aldığı

- ³⁸ **AY-Ö** 131, 10 ol yaruklug yalınçinga tartılıp, **DKPAM** 3890 köij ülümin [...] kunup tartıp, **KB** 5739 isiz yolka tartğay, **KB** 6369 otka tartar, **KB** 6372 küvezlikke tartar, [=5]
- ³⁹ **AY-Ç** 10, 9 öij dürti tarta, **DKPAM** 936 butarlayu tartıp, **DKPAM** 2337 tartıp eltıp barırlar **DKPAM** 4024 ite tarta kay kay sayu eltdiler [=4]
- ⁴⁰ **EUDDMKS** 491 tükelt tartıp altım, **DLT II** 369 ol maij a altun tartışdı, **DLT II** 381 yarmağ tartıldı, **DLT II** 628 ol yarmağ tarttı, [=4]
- ⁴¹ **AY-A** 411, 3 kentü el uluşlarinta erk tartıp, **Maytr.** 2, 41 erk tarta umaz, **Maytr.** 47, 24 tört uluşlar öze ür ödün erk türk tart(tım) [=3]
- ⁴² **Maytr.** 73, 27 tartıp birür erdimiz, **DLT** 628 ol etükin tarttı, **DLT II** 628 suv körmeginçe etük tartma [=3]
- ⁴³ **AY-U** 0498 öij i tüşüg tartarlar [=1]
- ⁴⁴ **AY-EÇ** 478, 6 törtüdin yij ak bıntavır tarşıp [=1]
- ⁴⁵ **DLT II** 386 er oğlij a tartındı [=1]
- ⁴⁶ **DLT II** 369 tartışdı neij [=1]
- ⁴⁷ **DLT II** 557 yazıda böri ulısa evde it bağı tartışur [=1]
- ⁴⁸ **DLT I** 275 ol bitig çekti, **DLT II** 322 ol maij a çekig çekişti, **DLT II** 335 bitig çekildi, **DLT II** 342 er bitigke çekig çekindi, **DLT II** 357 aij ar çekig çekti [=5]
- ⁴⁹ **DLT I** 275 ol atın çekti, **DLT II** 357 ol atın çekti [=2]
- ⁵⁰ 125-6: **Emgekin tartdı** anij [=Onun zahmetini çekti.] ve 126-3: **Emgekiiij tartdı** anij [=Onun zahmetini çekti.]
- ⁵¹ 128-4: **Ğurbet tarttı**, ırak bardı elindin [=Gurbet çekti, memleketinden uzağa gitti.] ve 166-6: **Ğurbet tarttı**, garıb boldı, elindin yıradı [=Gurbet çekti, yabancı oldu, memleketinden gitti.]
- ⁵² 179-5: **İşniij yükin tartdı**, iş özine bağladı, tekellüf birle kıldı. [=İşin yükünü(=zahmetini) çekti, işi kendi üstlendi, zorla yaptı.]
- ⁵³ Biz yuvunalı **emgek tarttıij** [=Bizim arınmamız için zahmet çektin.].
- ⁵⁴ Yüsuf munça ğurbet birle **miğnet nelük tarttı**... [=Yüsuf, bunca yakınlıkla niçin zahmet çekti...]
- ⁵⁵ Andağ erse bu ne ğorluk turur biz körer-miz, bu ne **emgek** turur biz **tartar-miz**... [=Öyleyse gördüğümüz bu ne ğorluktur, çektiğimiz bu ne zahmettir...]
- ⁵⁶ **Şerî'at yükin tart** yöri räst köni/ Eşitgey kulağın şarîkat üni [=Şeriat yükünü yüklen, doğru yürü. Kulağın tarikat sesini işitsin.]

Hüsrev ü Şîrîn'de *renc tart*⁻⁵⁷ ve *emgek tart*⁻⁵⁸ birleşik fiilleri görülür (Zajaczkowski 1961: 172). Mahmud b. Ali'nin (ö. 1360) 1358'den önce yazdığı tahmin edilen **Nehcü'l-Ferâdis**'te *zağmet tart*⁻⁵⁹, *zağmet meşakkat tart*⁻⁶⁰ ve *emgek tart*⁻⁶¹ birleşik fiilleri görülür (Tezcan & Zülfikar 2014: 99, 284). **Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitikler**'den 1478 tarihli Eminek Mirza Bitiği'nde *zağmet çek*⁻⁶² birleşik fiili bulunmaktadır (Özyetgin 1996: 124).

Harezmi-Kıpçak Türkçesinde *çek-* ve *tart-* fiilleri, yük metaforuyla ilgili olarak kullanılmaya başlanmış, Doğu Türkçesinde bu durum sürdürülmüştür. **Yûsuf Emîrî Divanı**'nda (ö. 1433) *bî dâd çek*⁻⁶³, *zağmet çek*⁻⁶⁴, *derd ü belâ çek-* ve *cefâ çek*⁻⁶⁵ birleşik fiilleri görülür (Köktekin 2007: 104, 142, 302). **Sekkâkî Divanı**'nda (ö. 1449'dan önce) *mecâlmı tart*⁻⁶⁶ "zorbalığına katlanmak" birleşik fiili yer alır (Eraslan 1999: 252). **Lutfî Divanı**'nda (ö. 1492) *cevr çek*⁻⁶⁷, *cevr-i nâdân tart*⁻⁶⁸, *renc-i hicrân tart*⁻⁶⁹, *belâ çek*⁻⁷⁰, *elem tart*⁻⁷¹, *cefâ tart*⁻⁷², *intiżâr çek*⁻⁷³, *fırkat çek*⁻⁷⁴, *fırâk tart*⁻⁷⁵, *derd*

⁵⁷ Umuñım bar eger *tart*[tlıj sa köp *renc* / İliij e kirgey ol imdi revân genc [=Eğer çok zahmet çektiysen, şimdi o yürüyen hazinenin eline gireceğine inancım var.] (Hacıeminoğlu 1968: 248)

⁵⁸ Kayu köij lek minim 'ışkımda yırttıj / Kayu *emgek* minim 'ışkımda tarttıj [=Hangi gömleği benim aşkımda yırttı? Hangi zahmeti benim aşkımda çekti?] (Hacıeminoğlu 1968: 375).

⁵⁹ Men, bu kēce taķı Ğaķ rızası üçün bu etmekni ol esırke bēür-men taķı *açlık zağmetini* bu kēce taķı *tartar-men*. [=Ben bu gece de Allah rızası için bu ekmeği o esire vereceğim ve açlık zahmetini bu gece de çekeceğim.]

⁶⁰ Nē emgek kim bizler bu isig havāda körer-miz taķı bu açlıklar *zağmetini* taķı *meşakkatini tartar-miz* [=Ne zahmet ki bizler bu sıcak havada görüyoruz, bu açlık zahmetini ve meşakkatini çekiyoruz...]

⁶¹ Yā Resülallāhi, bizler bu isigde munça *emgek tartıp* oğul kızdın aērılıp... [=Ya Resulullah, bizler bu sıcakta bunca zahmet çekip evlattan ayrılıp...]

⁶² Nūr Devlet ile Ğaydar sebebiden ötürü epeyi *zağmetler çeker-miz* [=Nur Devlet ve Haydar'dan ötürü, epeyi eziyet, zahmet çekeriz.]

⁶³ *Çekip* cān u köij ül *bî-dādlar* hicrān cefāsıdın/ Emîr aldığa barıp dād iterğa zārlardurlar [=Can u gönül, ayrılık cefasından eziyet çekip (Yusuf) Emîr'nin huzuruna varıp adalet için ağlamaktadır.]

⁶⁴ Meni cānım alurğa ēy ecel köp *çekmegil zağmet*/ Ki bir söz birle la'li maij a ölmekni muğāl itmiş [=Ey ecel, benim canımı almak için çok zahmet çekme; çünkü (sevgilinin) dudağı bana ölmeyi bir sözle imkânsız kılmıştır.]

⁶⁵ Köij ül 'aşıklığın terkin itip *derd ü belâ çekme*/ Vefāsız bî-mürüvvet dilrübālardın *cefâ çekme* [= (Ey) gönül, aşıklığını terk edip derd ü bela çekme; vefasız, insafsız güzellerden cefa çekme.]

⁶⁶ Bizni raķibler öltüredür, yoķ saij a Ğāber / Ey vāy, niçe *tartalı* itler *mecālmı* [=Bizi rakipler öldürmektedir, seninse haberin yoktur; eyvah itlerin zorbalığını nasıl (ne kadar daha) çekelim?] Aynı beyte Lutfî divanında da rastlanmaktadır. Lutfî'de beyitteki *itler mecālmı* kelime grubu yerine *itler mağālını* kelime grubu vardır (Karaağaç 1997: 257). Karaağaç *mağāl* kelimesini Arapça kökenli bir kelime olarak değerlendirip "düşmanlık" manasını vermiştir (Karaağaç 1997: 556).

⁶⁷ Bir katıķ cānlık cihānda körmēdim köij lüm bigin/ Kim *çeker cevr* ü burunķı 'ahd u peymānındadır [=Cihanda gönlüm gibi cefa çekip sert canı (olan bir şey) görmedim; (bu, onun) önceki ahdinden, yeminindedir.]

⁶⁸ Yoķ turur yalğuz bu Luşfî cānuğa *cevr-i raķib*/ Ğayda bir dānā durur ol *cevr-i nādān tartadur* [=Yalnız, bu Lutfî'nin canına rakibin cevri yoktur; o öyle bir âlimdir, cahilin cevri çekmektedir.]

⁶⁹ Bardı birney şerbet-i vaşlın bu Ğāsta Luşfîğa/ 'Ömr bardı vü henüz ol *renc-i hicrān tartadur* [= (Sevgili) bu hasta Lutfî'ye kavuşma ilacını vermeden gitti; ömür gitti, o (Lutfî) hâlâ ayrılık sızısı çekmektedir.]

⁷⁰ Ol elif boyluķ şānemniij ğālķa ğālķa zülfidin/ Niçe kim *çektim belālar* dimēdim yüzinde lām [=O elif boylu sanemin halka halka zülfünden nice belalar çektim; (ama) yüzünde eğrilik (var) demedim.]

⁷¹ Körgeli ğadd u zülfl ü ağızıj nı/ *Tartadur* biz besî *elem* sēndin [= (Elif gibi) boyununu, (lām gibi) zülfünü ve (mim gibi) ağzını gördüğümüzden beri, biz senden çok elem çekiyoruz.]

⁷² *Tartaram* yüz miij *cefā* köij lüm elindin kaşķı/ Bērgēy ērdi Ğaķ köij ül bērginçe seng-i Ğāref [=Gönlüm elinden yüz bin cefa çekiyorum; keşke Allah gönül (cefa) verince (bağırma basmak için) bir mermer taş verseydi.]

⁷³ Luşfîğa kim ışikte *çeker* yıllar *intiżār*/ Bir kūn öterde köz uçıdın merğabā Ğānu [=Yıllarca eşiginde bekleyen Lutfî'ye, bir gün geçerken göz ucuyla merhaba hani?]

⁷⁴ *Fırkatıj nı çekkeli* cān Ğaydadur/ Şābr ēterge sēnsiz imkān Ğaydadur [=Firkatini çekecek can nerededir, sensiz sabretmeye imkan nerededir?]

⁷⁵ *Tarta almas min firākıj* nēteyin/ Kılça tenge bār-ı 'ışķıj şāķ ērür [=Aynılığının (yükünü) kaldıramıyorum, ne yapabilirim? Kıl kadar tene aşkının yükü(nü) kaldırmak) zordur.]

tart⁻⁷⁶ birleşik fiillerine rastlanır (Karaağaç 1997: 53, 72, 74, 127, 168, 191, 240, 280, 292, 296). Ali Şîr Nevâyî'nin (ö. 1501) 1483 tarihinde kaleme aldığı **Hayretü'l-Ebrâr**'ında *ğuşşa çek*⁻⁷⁷, *miğnet çek*- ve *minnet tart*⁻⁷⁸, *dest-renc çek*⁻⁷⁹, *renc çek*⁻⁸⁰, *gam çek*⁻⁸¹, *sitem çek*⁻⁸², *humâr çek*⁻⁸³, *ta'ab tart*⁻⁸⁴, *'azâb çek*⁻⁸⁵, *zulm çek*⁻⁸⁶, *renc tart*⁻⁸⁷ birleşik fiilleri görülür (Sabir 2016: 230, 248, 272, 323, 337, 348, 392, 424, 442, 446). Nevâyî'nin **Târîh-i Mülûk-ı 'Acem**'inde *riyâzetler ve mücâhedeler tartmak*⁸⁸ (Abik 1993: 213), **Münşe'ât**'ında *zağmet tart*⁻⁸⁹, *fenâ gumârını tart*⁻⁹⁰, *riyâziyyetini tart*⁻⁹¹ birleşik fiilleri geçer (Abik 1993: 341, 374, 395). **Hüseyin Baykara Divanı**'nda (ö. 1506) *'azâb tart*⁻⁹², *hâcâlet tart*⁻⁹³, *kaahr tart*⁻⁹⁴, *cefâ tart*⁻⁹⁵ ⁹⁶, *gam tart*⁻⁹⁷, *derd ü gam u âzâr tart*⁻⁹⁸ birleşik fiilleri görülür (Yıldırım 2010: 61, 75, 88, 94, 123, 133, 205):

- ⁷⁶ Tapka mên dip vaşlıdın bir kün devâ/ **Tartaram** dâyim firâkij **derdini** [=Bir gün kavuşmanın devasını bulayım deyip daima ayrılığının derdini çekiyorum.]
- ⁷⁷ **Ğuşşa** cihân içre **çekip** cân üçün/ Cännü fidâ kılğalı cânân üçün [=Can için cihanda zahmet çekip canan için canı feda etmeli.]
- ⁷⁸ Sên dağı **çekkil** bu tiken **miğnetin/ Tartmağı** Gâtem-i Şay **minnetin** [=Sen de bu dikenin mihnetini çek, Hâtem-i Tay'ın (cömertliğinin) minnetini çekme.]
- ⁷⁹ Bir direm almak **çekiben dest-renc/** Yahşırak andın ki birev birse genc [=Bir dirhem almak (için el emeğinle) zahmet çekmek, birinin hazine vermesinden yeğdir.]
- ⁸⁰ Kâni'-i cevân-merd bile şâmi'-i cihân-gerd hem-râhlığı ve biriniij ferâgat genci ğırsıdın mezellet renciğa kalıp biriniij kanâ'at **renci çekerdin** ferâgat gencige yêtkeni [=Cömert kanaatkâr ile dünyaperest tamahkârın yoldaşlığı ve birinin feragat hazinesi hırsından mezellet rencine kalıp birinin kanaat renci çekmekten feragat hazinesine ulaşması.]
- ⁸¹ Beyle **gam** u miğnet-i devrân **çekip/** On u on beş yıl yügürüp cân çekip [=Böyle gam ve devranın mihnetini çekip on, on beş yıl can çekişerek dolaşır...]
- ⁸² Nêççe sitem kılğuçı âbâd olup/ Barça **sitem çekküci** ber-bâd olup [=Nice zalim âbat olup bütün mazlumlar berbat olup...]
- ⁸³ Her kişi gül islasa hâr ol çeker/ Bâde birev çikse **humâr** ol **çeker** [=Gülü sulayan kimse dikene katlanır, biri şarap içince humarı o çeker.]
- ⁸⁴ Ğazvda kim ölmese **tartıp ta'ab/** Âb-ı ğayât içre êrür teşne-leb [=Savaşta eziyet çekip ölmese (de), âb-ı hayatta susuzdur.]
- ⁸⁵ Êl dağı ol kaahrđın alğay ğisâb/ Ölgey alar dağı **çekip** köp **'azâb** [=El âlem dahi o kaahrđan hesap alsın, onlar dahi çok azap çekip ölsün.]
- ⁸⁶ Cân ki **çeker zulm** demí şâd itey/ Ten üyin ol su bile âbâd itey [=Zulüm gören canı bir an şad edeyim, ten evini o suyla âbat edeyim.]
- ⁸⁷ Yâ nê şîfat **tartı** Êagğâk **renc/** Têj ri naşîb etti Feridün'ğa genc [=Yâ ne şîfat (buldu) Dahhâk renc çekip, Tanrı Feridun'a hazine nasip etti.]
- ⁸⁸ Ve ol gebr dînide **riyâzetler ve mücâhedeler tartıp êrdi.** [=Ve o, Mecusi dininde riyazetler ve mücâhedeler çekmişti.]
- ⁸⁹ Bu müddetde **zağmet tartıp** yasağan murağka'nı ve her miğdâr tekellûf kılıp tüketken kitâbları kim bulardın özge hiç nimege hâşır-bestelik yok irdi alıp kilip irdim. [=Bu süre zarfında, zahmet çekilip derlenen mecmuayı, ne kadar uğraşılıp bitirilmiş kitapları ki bunlardan başka hiçbir şeye gönül bağı yoktu, alıp gelmişim.]
- ⁹⁰ Her kimge kim beğâ câmudın neş'e yêtişdi **fenâ humârını tartardın** güzîri yokđur. [=Beka kadehinden yudumlayanın fanilik sarhoşluğunun baş ağrısını çekmekten kaçınması olmaz.] Bu örnek El-lugâtu'n-Nevâiyye ve'l-istişhâdâtu'l-cagatâ'iyye'de de geçmektedir (Kaçalın 2011: 387).
- ⁹¹ Bu fakîrnij munça vağtlığ sa'y u emgekini ve özüij yıllar **tartkan riyâziyyetij ni...** [=Bu fakirin bunca zamanlık çalışma ve emeğini ve sizin yıllardır çektiğiniz riyazetinizi...] Bu örnek El-lugâtu'n-Nevâiyye ve'l-istişhâdâtu'l-cagatâ'iyye'de de geçer (Kaçalın 2011: 387).
- ⁹² Vaşlı ikbâlide köp âzürde-mên ağıyardın/ Veh nê şâli'dür ki **tartar-mên** behişt içre **'azâb** [= (Sevgiliye) kavuşmanın ikbâlinde (dahi) rakiplerden (dolayı) kırgınım. Vah ne talihtir ki cennette azap çekiyorum.]
- ⁹³ Ay yüzüij dik körmeyin bir mihr-i devrânıda çerh/ Bil ki köp **tartıp hâcâlet** mihr-i rahşânıda çerh [=Çarh; ay yüzün gibi felekte bir güneş görmeden, bil ki (kendini) parlak güneşinden çok utanmıştır.]
- ⁹⁴ Kaahr câmın dem be-dem tartar-mên ol bed-hüynij / Güyiyâ Têj ri mênî halğ eylemiş **tartarğa kaahr** [=O huysuzun kaahr kadehini zaman zaman içerim. Sanki Allah beni kaahr çekmek için yarattı.] Bu örnek El-lugâtu'n-Nevâiyye ve'l-istişhâdâtu'l-cagatâ'iyye'de de geçmektedir (Kaçalın 2011: 385).

Harezm-Kıpçak Türkçesinde ve Doğu Türkçesinde olduğu gibi Eski Anadolu Türkçesinde, *çek-* ve *tart-* fiilleri yük metaforuyla ilgili olarak kullanılır. Hoca Mesut'un 14. asırda kaleme aldığı **Süheyl ü Nevbahar** tercümesinde *belâ dart*⁹⁹, Âşık Paşa'nın 14. asırda telif ettiği **Garibnâme**'de *zağmet dart*¹⁰⁰, Yazıcı Salâhüddin Efendi'nin 15. asrın başlarında kaleme aldığı **Melhame-i Şemsiyye Tercümesi**'nde *renc ile âh tart*¹⁰¹, Larendeli (Karamanlı) Hamdi'nin 16. asrın ortalarında yazıp o yıllarda Karaman valisi olan şehzade Selim'e sunduğu **Leylâ vü Mecnûn**'da *derd ü miğnet tart*¹⁰² birleşik fiillerine rastlanılmaktadır (T.D.K. 1965: 1016, 1017).

2.3. Farsçada O.D.D + keşiden Yapısı

Türkçede *çek-* ve *tart-* fiilleriyle kurulan birleşik fiillerde yük metaforunun, Harezmce devrinden itibaren görülmeye başlamasında Farsçanın etkisi olduğu düşünülebilir. Deniz Abik, Ali Şir Nevâyî'nin Târîh-i Enbiyâ ve Hükemâ, Târîh-i Mülûk-ı 'Acem ve Münşe'ât adlı üç eserindeki birleşik fiilleri Farsçayla mukayeseli olarak incelediği araştırmasında, Türkçe birleşik fiiller ile Farsça mukabilleri arasında nasıl bir yakınlık olduğunu ortaya koyar. Mesela Türkçedeki *âferin oku-*, *dest bir-*, *gam yi-*, *intiķâm tart-*, *ķadem ur-* birleşik fiillerine Farsçada *âferin hânden*, *dest dâden*, *gam horden*, *intiķâm keşiden*, *ķadem zeden* şeklinde rastlanılmaktadır. Dikkat edilirse, *oku-*, *bir-*, *yi-*, *tart-*, *ur-* fiilleri; Farsça yapılarında, bunların birebir tercüme şekli olan *hânden* "okumak", *dâden* "vermek", *horden* "yemek", *keşiden* "çekmek", *zeden* "vurmak" kelimeleriyle karşılanmıştır. Abik, birleşik fiillerde görülen bu müşterekliğin sebebini açıklamaz. Farsça'nın mı Türkçe'yi yoksa Türkçe'nin mi Farsça'yı etkilediğinin tespiti için her birleşik fiilin en eski kaynaklardan itibaren izlenmesi gerektiğini vurgular (Abik 2004: 221).

Çek- ile *tart-* fiilleriyle kurulan ve yük metaforunu içeren birleşik fiillerde, Abik'in incelemesindeki gibi Farsçayla bir ortaklaşma görülmektedir. Steingass sözlüğünde *kashidan* "çekmek" maddesinde, kelimenin "to bear", "to carry", yani "taşımak", yüklenmek" anlamları kaydedilmekte, *zağmat kashidan* "to take pains, to give one's self the trouble", yani "zahmet çekmek"; *sharm kashidan az* "to be ashamed of", yani "utanmak, utanç çekmek", *gurusnagi kashidan* "to suffer hunger", yani "açlık çekmek", *nâzi kase kashidan* "to bear up with one's arrogance", yani "nazını çekmek" örnekleri verilmektedir (Steingass 1977: 1035a, 1035b). Ziya Şükûn'un Ferheng-i Ziyâsında ise *keşiden*'in ismi mefulü olan *keşide* "çekmiş, çekilmiş" maddesinde, "Çekmek kelimesinin lisanımızda kullanılan manaları kısmen Farsçada kullanılır: Mesela zahmet çekmek gibi ki sanki zahmeti omuza alıp götürmektedir" denir (Şükûn 1984: 1548a). Ziya Şükûn da *zahmet çekmek* birleşik fiilindeki yük metaforunu sezmiştir. Hasan

⁹⁵ Anlaj ey ehl-i vefâ ger ölsej iz *tartıp cefâ*/ Bî-vefâlardan vefâ resmi temannâ ķılmaiz iz [=Ey vefa ehli, cefa çekip ölseyiz de vefasızlardan vefanın izini (dahi) dilememeniz (gerektiğini) anlayın.]

⁹⁶ Bilmegenler 'ışķ bî-dâdını Mecnûn ģâliģa/ Pür-cefâ min *tartkan* türlüģ *cefâlardan* bilij [=Mecnun'un haline aşk zulmünün (ne ettiğini) bilmeyenler; (ben de) pür-cefayım, (Mecnun'un hâlini) çektiğim türlü cefalardan anlayın.]

⁹⁷ Çün ģam u feryâd u eģģanı êrür ģül Őevķıdın/ Her nihâl üzre eģer bûlbûl nevâ *tartar* ne *ģam* [=Her fidanda eģer bûlbûl Őakıyıp üzüntü çekmiyorsa; üzüntüsü, feryadı ve figanı ģüle (duyduģu) Őevkten (olduģu) içindir.]

⁹⁸ Nêce kim *tartar* köij ül *derd ü ģam u âzârını*/ Mihrim artar nêce kim kôrsem meh-i ruģsârını [=Gönlüm derdini, ģamını, azarını çektiģi (ve) ay (gibi) yüzünü gördüģüm kadar sevgim artar.]

⁹⁹ Atına dedi ey *belâ dartıcı*/ Sana niÇe yok yere ettim ģücü [=Atına "Ey zahmet çeken (hayvan), sana nasıl yok yere zorluk çıkardım?]

¹⁰⁰ Malı çok, *dartar* bu dünyâ *zağmetin*/ Hem ģümândır ki bula ģaķ raģmetin [=Malı çok, bu dünyanın zahmetini çeker, Allah'ın rahmetini bulacaģı da Őüphelidir.]

¹⁰¹ Çünkü kısmet buladır ģükm-i İlâh/ Pes niçin *tarta* kişi *renc ile âh* [=Allah'ın hükmü kısmet olunca, Şüphesiz insan niçin dert mihnet çeksin?]

¹⁰² Kimi ģülŐende sürer 'ıyŐ ü 'iŐret/ Kimi külhanda *tartar derd ü miğnet* [=Kimi ģül bahçesinde ayŐ u iŐret sürer, kimi külhanda dert ü mihnet çeker.]

Amîd'in sözlüğü Ferheng-i Amîd'de de *keşîden* maddesinde, *derd keşîden* ve *renc keşîden* örnekleri verilir (Amîd 1374: 1974a).

Farsçanın en geniş sözlüğü sayılan ve tanıklarla desteklenen¹⁰³ Ali Ekber Dihhudâ'nın Lugatnâmesi'nde O.D.D. + keşîden yapısı için *endûh keşîden*, *intizâr keşîden*, *belâ keşîden*, *telhî keşîden*, *tengî keşîden*, *cefâ keşîden*, *cevr keşîden*, *hasret keşîden*, *hacâlet keşîden*, *derd keşîden*, *renc keşîden*, *rencûrî keşîden*, *zahmet keşîden*, *sitem keşîden*, *azâb keşîden*, *firâk keşîden* gibi pek çok örnek mevcuttur (Dihhudâ 1334: 16210, 16211). Lugatnâme'de örnekler için tanıklar da yer alır. Mesela *renc ü belâ keşîden* için Firdevsî (ö. 1020)'den şu beyit tanık gösterilmiştir:

چه مایه کشیدیم رنج و بلا
ازین اهر من کیش دوش اژدها

Tengî keşîden için Nâsır-ı Hüsrev'in (ö. 1073'ten sonra) bir beyti tanıklar arasında yer alır:

مداراکن مده گردن خسان را همچو آزادان
که از تنگی کشیدن به بسی کردن مدارائی

Belâ keşîden için verilen tanıklar arasından biri Mes'ûd-ı Sa'd'a (ö. 1121) aittir:

گرتو سنگی بلای سختی کش
ورنه ای سنگ بشکن و بگذار

Endûh keşîden için Abdülvâsi-i Cebelî'den (ö. 1160) aşağıdaki beyit tanık gösterilmiştir:

یار آن باشد که انده یار کشد
بر کس نهد بار اگر بار کشد

3. Sonuç

1. Anlamca kalıplaşmış veya deyimleşmiş birleşik fiiller, Lakoff ve Johnson'ın metafor kuramına göre yorumlanabilir. Türkiye Türkçesindeki *derdini aç-*, *duygularını aç-*, *ruhunu aç-*, *yüreğini aç-* birleşik fiillerinin ardında DUYGU VE DÜŞÜNCELER KAPALI BİR NESNEDİR; *işi gevşek tut-*, *sıkı çalış-* birleşik fiillerinin ardında CİDDİYET SIKI, CİDDİYETSİZLİK GEVŞEKTİR; *aklından çıkar-*, *hatırından çıkar-* birleşik fiillerinin ardında AKIL MEKANDIR metaforlarının yattığı görülmektedir.
2. Türkiye Türkçesinde görülen *acemilik çek-*, *acı çek-*, *azap çek-*, *cefa çek-*, *çile çek-*, *derdini çek-*, *eziyet çek-*, *güçlük çek-*, *hastalık çek-*, *ızdırıp çek-*, *kahrını çek-*, *nazını çek-*, *sıkıntı çek-*, *zahmet çek-* birleşik fiilleri yük kavramının metaforik çerçevesiyle kuşatılmıştır. Bu birleşik fiillerdeki olumsuz duygu ve durumları ifade eden kavramlar, yük kavramı vasıtasıyla algılanmaktadır. Bunlara; *günahı/vebali boynuna ol-*, *risk altına gir-*, *sorumluluk üstlen-*, *suçu sırtına yükle-*, *suçun ağırlığını taşı-*, *töhmetsiz kal-/bırak-* birleşik fiilleri ilave edilerek Türkiye Türkçesinde OLUMSUZ DUYGU VE DURUMLAR YÜKTÜR şeklinde bir metafor olduğu sonucuna varılmaktadır. Lakoff ve Johnson'ın usulüyle bu metafor şöyle gösterilebilir:

OLUMSUZ DUYGU VE DURUMLAR YÜKTÜR: Yıllardan beri *çektiğim acılar* beni hayattan usandırmıştı. *Risk altına girmeden* bu işi halletmenin bir yolu yok mu? Kimseyi *töhmetsiz altında bırakmak* istemese de içten içe Rıza'nın suçlu olduğunu düşünüyordu. Bu

¹⁰³ “Farsça'nın en geniş sözlüğü olma özelliğini taşıyan ve alfabetik olarak düzenlenen eserde kelimelerin çoğunda kronolojik sırayla şiir veya nesir örnekleri (şevâhid) verilmiştir” (Kurtuluş 2003: 220c).

hastalığı senelerden beri çekmekteydi. Başta biraz acemilik çekersin ama sonra alışacağına eminim. Günahı senin boynuna! İşin sefasını sen sürerken cefasını ben çekiyorum.

3. Anlamca kalıplaşmış veya deyimleşmiş birleşik fiiller, Lakoff ve Johnson'ın metafor kuramıyla artzamanlı olarak incelenebilir. OLUMSUZ DUYGU ve DURUMLAR YÜKTÜR metaforuna malik birleşik fiiller; Köktürkçe, Eski Uygurca ve Karahanlıca devirlerinde O.D.D. + tüşür- (*ilez tüşür-* gibi), O.D.D.+DA ara kir- (*emgekte ara kir-* gibi), O.D.D. + kötür- (*emgek kötür-* gibi), O.D.D. + yüd- (*emgek yüd-, vebâl yüd-* gibi) yapılarındadır. Harezmi Türkçesi, Doğu Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesinde ise O.D.D. + tart- (*emgek tart-, renc tart-, zağmet tart-* gibi) veya O.D.D. + çek- (*cevr çek-, belâ çek-, intižâr çek-* gibi) yapıları öne çıkmaktadır. Lakoff ve Johnson'ın kuramıyla yola çıkarak bunun gibi değişimlerin sebeplerini araştırmak, anlambilim açısından Türkçenin tarihî serüvenini izlemede yeni yollar açabilir.
4. O.D.D. + çek-/tart- yapısının Farsça mukabili olan O.D.D. + keşiden (*renc keşiden*)'in Firdevsî (ö. 1020) tarafından Farsçada kullanıldığı görülmektedir. Buna karşılık bu yapının Türkçedeki ilk örneğine, Ez-Zemahşerî el-Harezmi (ö. 1144)'nin 1128-1144 yılları arasında kaleme alındığı düşünülen **Mukaddimetü'l-Edeb**'inde rastlanılmıştır. Türkçeye O.D.D. + çek-/tart- yapısının Farsçanın etkisiyle geçtiği söylenilebilir.

SUMMARY

Metaphor can be defined as a figure of speech that describes a concept by referring to another concept which has similar characteristics to first one. George Lakoff and Mark Johnson suggested a different theory of metaphor than conventional understanding. In their point of view, metaphor is not an only figure of speech, also a psychological and cognitive mechanism has an impact on perception and behavior. Famous example for their theory is ARGUMENT IS WAR metaphor. It can be seen in following sentences:

ARGUMENT IS WAR: Your claims are indefensible. He attacked every weak point in my argument. His criticisms were right on target. I demolished his argument. I've never won an argument with him. You disagree? Okay, shoot! If you use that strategy, he'll wipe you out. He shot down all of my arguments.

Normally, *being indefensible, to attack, weak point, target, to demolish, to win, to shoot, strategy, to wipe (someone) out, to shot down* are concepts which are related to war. But in everyday language, these concepts are also mentioned with argumentation. It shows that in this language's culture, war is understood by concepts regarding to war. Due to this, someone who born in this culture can see argumentation as a war and behave accordingly.

Lakoff and Johnson's theory of metaphor can be a basis for grammatical inquiries in a particular language. In this study, Lakoff and Johnson's theory of metaphor used as a medium to look compound verbs in Turkish in a different way. In Modern Turkish, compound verbs such as *derdini aç-, duygularını aç-, ruhunu aç-, yüreğini aç-* has metaphorical basis in terms of Lakoff and Johnson's theory. Verb *aç-* "to open" implies that *dert* "trouble", *duygu* "emotion", *ruh* "soul", *yürek* "heart" are closed objects. Therefore, it can be said that these compound verbs has a metaphor EMOTIONS/IDEAS ARE CLOSED OBJECTS. If compound verbs in Turkish has a metaphorical basis in terms of Lakoff and Johnson's theory, then metaphors in compound verbs can be researched diachronically and it can create a new research area.

Looking for metaphorical basis of compound verbs and researching every metaphor diachronically requires huge effort which exceeds the limits of just one study. Due to this, in

this study compound verbs which has NEGATIVE EMOTIONS/SITUATIONS ARE BURDEN metaphor in Old and Middle Turkish are researched. Compound verbs such as *acemilik çek-*, *acı çek-*, *azap çek-*, *cefa çek-*, *çile çek-*, *derdini çek-*, *eziyet çek-*, *güçlük çek-*, *hastalık çek-*, *ızdırap çek-*, *kahrını çek-*, *nazını çek-*, *sıkıntı çek-*, *zahmet çek-* in Modern Turkish can be expressed as N.E.S. (Negative Emotions/Situations) + *çek-*. The verb *çek-* in these compound verbs means “to weigh” and therefore “to bear”. Because of this, concepts which expresses negative emotions and situations such as *acı* “pain”, *dert* “trouble”, *güçlük* “difficulty” are perceived as *burden* in Modern Turkish.

Compound verb form N.E.S. + *çek-* can be traced back to Khorezmian-Kipchak Turkish. Before the Khorezmian-Kipchak Turkish period; in the Orkhon Turkish, Old Uyghur and Karakhanid NEGATIVE EMOTIONS/SITUATIONS ARE BURDEN metaphor can be seen in compound verb forms such as N.E.S. + *tüşür-* (like *ilez түşür-*, *buij түşür-*), N.E.S.+DA *ara kir-* (like *emgeklerinte ara kir-*, *adasınta tudasınta ara kir-*), N.E.S. + *kötür-* (like *emgek kötür-*, *küçini kötür-*, *vebâl kötür-*), N.E.S. + *yüd-* (like *emgek yüd-*, *vebâl yüd-*). Starting from the Khorezmian-Kipchak Turkish period, N.E.S. + *çek-* and synonym of this form N.E.S. + *tart-* have become dominant in Turkish. Also, there is no example of N.E.S. + *çek-/tart-* form in Orkhon Turkish, Old Uyghur and Karakhanid.

First example of N.E.S. + *çek-/tart-* form in Turkish is seen in Mukaddimetü'l-Edeb which was presumably written between 1128 and 1144 in Khorezmian-Kipchak Turkish period. Starting from Mukaddimetü'l-Edeb, N.E.S. + *çek-/tart-* form is seen in texts like Codex Cumanicus, Kısâsü'l-Enbiyâ, Muînü'l-Mürîd, Hüsrev ü Şîrîn, Nehcü'l-Ferâdis, Yûsuf Emîrî Divanı, Sekkâkî Divanı, Lutfî Divanı, Hayretü'l-Ebrâr written by Ali Şîr Nevâyî, Süheyl ü Nevbahâr, Garibnâme... Examples like *emgek tart-*, *miğnet tart-*, *şerî'at yükin tart-*, *renc tart-*, *zağmet tart-*, *zağmet çek-*, *bî-dâd çek-*, *mecâlimi tart-*, *cevr çek-*, *ğuşû çek-*, *miğnet çek-*, *riyâzetler ve mücâhedeler tart-*, *'azâb tart-*, *belâ dart-*, *zağmet dart-*, *renc ile âh tart-*, *derd ü miğnet tart-* can be seen in these textes.

There is a relation between Persian and Turkish on compound verbs. For example, grammatical structures in Persian like *âferin hânden*, *dest dâden*, *ğam horden*, *intiķâm keşiden*, *ķadem zeden* are seen in Turkish as *âferin oku-*, *dest bir-*, *ğam yi-*, *intiķâm tart-*, *ķadem ur-*. This correspondence is also seen in compound verbs established with N.E.S. + *çek-/tart-* form. In Persian, equivalent of N.E.S. + *çek-/tart-* is N.E.S. + *keşiden* form. Examples for this form are like *belâ keşiden*, *renc keşiden*, *tengî keşiden*, *cefa keşiden*, *cevr keşiden*, *'azâb keşiden*. Persian poet Firdevsî (d. 1020) used N.E.S. + *keşiden* form in one of his verses as *renc ü belâ keşiden*. Despite that, first Turkish example for N.E.S. + *çek-/tart-* form was from Mukaddimetü'l-Edeb (presumably written between 1128-1144) as *emgek tart-*, *ğurbet tart-*, *işniij yükin tart-*. This evidence indicates that Turkish compound verb form N.E.S. + *çek-/tart-* is borrowed from Persian.

It can be said as a conclusion:

- Turkish compound verbs can be interpreted with Lakoff and Johnson's metaphor theory.
- Compound verbs mentioned above in Modern Turkish can be understood by the metaphor NEGATIVE EMOTIONS/SITUATIONS ARE BURDEN.
- In Orkhon Turkish, Old Uyghur, Karakhanid periods, compound verbs in Turkish which has NEGATIVE EMOTIONS/SITUATIONS ARE BURDEN metaphor, expressed in N.E.S. + *tüşür-*, N.E.S.+DA *ara kir-*, N.E.S. + *kötür-*, N.E.S. + *yüd-*; but starting from the Khorezmian-Kipchak Turkish period, N.E.S. + *çek-/tart-* form has become dominant.
- N.E.S. + *çek-/tart-* is also seen in Persian as N.E.S. + *keşiden*. First evidence of this form

in Turkish is from Mukaddimetü'l-Edeb (presumably written between 1128-1144); but in Persian, Firdevsî (d. 1020) used this from earlier than Turkish example. It shows that Turkish compound verb form N.E.S. + çek-/tart- is borrowed from Persian.

Kısaltmalar

- AY-A** = Altun Yaruk, Altıncı Kitap, bkz. Ayazlı 2012.
AY-Ç = Altun Yaruk'tan İki Parça, bkz. Çağatay 1945.
AY-EÇ = Altun Yaruk, Yedinci Kitap, bkz. Çetin 2012.
AY-G = Aç Bars, bkz. Gulcalı 2015.
AY-K = Altun Yaruk, bkz. Kaya 1994.
AY-Ö = Altun Yaruk, Üçüncü Kitap, bkz. Ölmez 1991.
AY-U = Altun Yaruk, Beşinci Kitap, bkz. Uçar 2009.
DKPAM = Daśakarmapathāvadānamālā, bkz. Elmalı 2016.
DLT I = Divanu Lügâti't-Türk I, bkz. Dankoff & Kelly 1982.
DLT II = Divanu Lügâti't-Türk II, bkz. Dankoff & Kelly 1984.
DTS = Drevnetyurskiy Slovar, bkz. Nadalyaev vd. 1969.
EDPT = An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, bkz. Clauson 1972.
EÖT-AÖT = Edgü Ögü Tigin - Anyıg Ögü Tigin, bkz. Tulum & Azılı 2014.
EUDDMKS = Eski Uyğurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Sözvarlığı, bkz. Ayazlı 2016.
KB = Kutadgu Bilig, bkz. Arat 1947.
Maytr. = Maytrısimit, bkz. Ş. Tekin 1976.
O.D.D. = Olumsuz Duygu veya Durumlar
RIKT = Rylands Interlinear Koran Translation, bkz. Eckmann 1976.

KAYNAKÇA

- ABİK D. (1993), *'Alî Şîr Nevâyî'nin Risaleleri: Târîf-i Enbiyâ ve Çükemâ, Târîh-i Mülûk-i 'Acem, Münşe'ât (Metin-Gramatikal İndeks-Sözlük), c. I*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, danışman: Prof. Dr. Mustafa Canpolat.
- ABİK D. (2004), "Nevâyî'nin Üç Eserindeki Deyimlerin Farsça ile Karşılaştırılması", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (1): 211-222.
- AKSAN D. (2000), *En Eski Türkçenin İzlerinde: Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlatıldığı Gerçekler*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- AKÜN Ö. F. (1998), *Şemseddin Sâmî – Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım
- AMİD H. (1374), *Ferheng-i Amîd*, Tahran: Müessesese-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr.
- ANDREWS W. G. (1976), *An Introduction to Ottoman Poetry*, Minneapolis: Bibliotheca Islamica.
- ARAT, R. R. (1947), *Kutadgu Bilig I: Metin*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- ARAT, R. R. (1959), *Kutadgu Bilig II: Tercüme*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ARAT R. R. (1979), *Kutadgu Bilig III: İndeks*, haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ARAT R. R. (1992), *Edib Ahmed b. Mahmud Yüekneki: Atebetü'l-Hakayık*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ARGUNŞAH, M. & GÜNER, G. (2015), *Codex Cumanicus*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- ATA A. (1997), *Nâşirü'd-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabğüzî – Kıyasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları), I Giriş-Metin-Tıpkıbasım*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AYAZLI, Ö. (2012), *Altun Yaruk Sudur, VI. Kitap, Karşılaştırmalı Metin Yayımı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AYAZLI, Ö. (2016), *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Sözoarlığı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BANG, W. & GABAIN, A. (1931), *Türkische Turfan-Texte V*, Berlin: Verlag Akademie der Wissenschaften in Kommission bei Walter de Gruyter U. Co.
- BANG, W., GABAIN, A. & RACHMATI, G. R. (1934), *Türkische Turfan-texte VI. Das Buddhistische Sûtra Sâkiz Yükmük*, Berlin: Verlag Akademie der Wissenschaften in Kommission bei Walter de Gruyter U. Co.
- BERTA, Á. (2010), *Sözlerimi İyi Dinleyin... Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayımı*, çev. Emine YILMAZ, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CLAUSON G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press.
- ÇAĞATAY, S. (1945), *Altun Yaruk'tan İki Parça: I. Küü Tav'ın canlıları öldürdüğünden dolayı gördüğü ceza. II Üç prensle Pars hikâyesi (Prens Mağasatvi)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÇETİN, E. (2012), *Altun Yaruk, Yedinci Kitap, Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları; Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin*, Adana: Karahan Kitabevi.
- DANKOFF, R. & KELLY, J. (1982), *Mağmūd al-Kâşğarî, Compendium of the Turkic Dialects (Dîwān Luğāt at-Turk), I*, Boston: Harvard University Printing Office.
- DANKOFF, R. & KELLY, J. (1984), *Mağmūd al-Kâşğarî, Compendium of the Turkic Dialects (Dîwān Luğāt at-Turk), II*, Boston: Harvard University Printing Office.
- DANKOFF, R. & KELLY, J. (1985), *Mağmūd al-Kâşğarî, Compendium of the Turkic Dialects (Dîwān Luğāt at-Turk), III*, Boston: Harvard University Printing Office.
- DEMİR, G. Y. (2005), *George Lakoff – Mark Johnson, Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil*, çev. G. Yavuz Demir, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- DİHHUDÂ, A. E. (1334), *Lugâtname*, ed. Muhammed Mu'in, Cafer Şehîdî, c. 11, Tahran: Müessesese-i Lugatnâme-i Dihhudâ.
- ECKMANN, J. (1976), *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ELMALI, M. (2016), *Daşakarmapathāvadānamālā (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERASLAN K. (1999), *Mevlânâ Sekkâkî Divanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- GULCALI, Z. (2015), *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1968), *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- KAÇALIN, M. S. (2011), *Niyâzî, Nevâî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar: El-Luğâtu'n-Nevâ'iyeye ve'l-istîşhâdâtu'l-Cağatâ'iyeye, Giriş-metin-dizinler-tıpkıbası*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARAAĞAÇ, G. (1997), *Lutfi Divanı (Giriş – Metin – Dizin – Tıpkıbasım)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KAYA, C. (1994), *Uygurca Altun Yaruk; Giriş, Metin ve Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORMUŞİN, İ. V. (2017), *Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları: Metinler ve İncelemeler*, çev. Rysbek ALİMOV, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÖKTEKİN, K. (2007), *Yusuf Emirî Divanı (Giriş – İnceleme – Tenkitli Metin – Sözlük Tıpkıbasım)*, Erzurum: Fenomen Yayınları.
- KURTULUŞ, R. (2003), "Lugatnâme", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, c. 27, 220-221.
- KUT, G. (2003), *'Alî Şîr Nevâyî, Ğarâ'ibü's-Şîgar: İnceleme – Karşılaştırmalı Metin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LAKOFF, G. & JOHNSON, M. (1980), *Metaphors We Live By*, Chicago and London: The University of Chicago Press.
- NADALYAEV, V. M., NASİLOV, D. M., TENİŞEV, E. R. & ŞERBAK A. M. (1969), *Drevnetyurskiy Slovar*, Leningrad: Akademia Nauk SSSR.
- ODA, J. (2015), *A Study of the Buddhist Sūtra called Säkiz Yükmäk Yaruq or Säkiz Törlügin Yarumış in Old Turkic*, Turnhout: Brepols Publishers.
- OLGUN T. (1936), *Edebiyat Lügati*, İstanbul: Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı.
- ÖLMEZ, M. (1991), *Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm)*, Ankara: Odak Offset.
- ÖZBAY, B. (2014), *Huastuanift: Manihaist Uygurların Töve Duası*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZYETGİN, A. M. (1996), *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi (İnceleme-Metin-Tercüme-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SABİR, M. (2016), *Alî Şîr Nevâyî – Hayretü'l-Ebrâr (Karşılaştırmalı Metin)*, yayına haz. Prof. Dr. Tanju SEYHAN, İstanbul: Kesit Yayınları.
- SARAÇ, M. A. Y. (2000), *Klâsik Edebiyat Bilgisi – Belâgat*, İstanbul: R Yayınları.
- SEYHAN, T. (2016), *Alî Şîr Nevâyî – Hayretü'l-Ebrâr (Alfabetik Sözlük – Dizin)*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- STEINGASS, F. (1977), *Persian-English Dictionary, Including the Arabic Words and Phrases to be met with in Persian Literature*, London: Routledge & Kegan Paul.
- ŞÜKUN, Z. (1984), *Farsça-Türkçe Lûgat: Gencinei Güftar, Ferhengi Ziya*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- TARLAN, A. N. (1947), *Edebî San'atler*, İstanbul: Bürhaneddin Erenler Matbaası.
- TEKİN, Ş. (1960), *Kuanşi İm Pular (Ses İşiten İlâh), Vap ğua ki atlıĝ nom çeçeki sudur (saddharmapuñĝarîka-sūtra)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- TEKİN, Ş. (1976), *Maytrisimit, Burkanlıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma, Uygurca İptidâî Bir Dram (Burkanlılığın Vaibhâşika tarikatine âit bir eserin Uygurcası)*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- TEKİN, T. (1994), *Tunyukuk Yazıtı*, Ankara: Simurg Yayınları.
- TEKİN, T. (2008), *Orhon Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKİN, T. (2013), *Makaleler II: Tarihî Türk Yazı Dilleri*, hzl. Emine YILMAZ, Nurettin DEMİR, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEZCAN, S. & ZÜLFİKAR, H. (2014), *Mahmut b. Ali – Nehcü'l-Ferâdîs, Uştmaĝlarnıj Açuq Yolu (Cennetlerin Açık Yolu), Metin, Dizin-Sözlük, Tıpkıbasım*, tıp. bas. çeviriyazı Janos Eckmann, diz.-söz. Aysu Ata, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TOPARLI, R. & ARGUNŞAH, M. (2014), *Mu'mü'l-Mürîd, İslâm, İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TULUM, M. M. & AZILI, K. (2015), *Eski Uygurca Edgü Öĝli Tigin Anyıĝ Öĝli Tigin (İyi Niyetli Şehzade – Kötü Niyetli Şehzade), Burkanlı Seyirlik Eser*, İstanbul: Doĝu Kütüphanesi.

- TÜRK DİL KURUMU (1965), *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, II C – D*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- UÇAR, E. (2009), *Altun Yaruk Sudur V. Kitap, Berlin Koleksiyonundaki Fragmanların Transliterasyonu ve Transkripsiyonu, Açıklamalar ve Dizin*, İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Ana Bilim Dalı, Türk Dili ve Lehçeleri Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- YILDIRIM, T. (2010), *Hüseyin Baykara Divânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, İstanbul: Hat Yayınevi.
- YUNUSOĞLU, M. K. (2016), *Budist Türk Çevresi Eserlerde Metaforlar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YÜCE, N. (2014), *Ebu'l-Ḳāsım Cārullāh Maǧmūd Bin ʿOmar Bin Muǧammed Bin Ağmed Ez-Zamaḥşarī El-Hvārizmī, Mukaddimetü'l-Edeb, Hvārizm Türkçesi ile Tercümeli Şuṣter Nüshası: Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ZAJACZKOWSKI, A. (1961), *Najstarsza Wesja Turecka, Husrāv u Šírín Qušba, Cześć III, Słownik*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.